

Пра літаратуру, час і сябе: літаратурныя дзённікі Максіма Танка 1960–1970-х гадоў

Пра паэта Максіма Танка пісалі і пішуць многа, і гэта ўпаўне апраўдана. Але пра дзённікавыя запісы гаворка заўсёды абмяжоўвалася яго “Лісткамі календара”. І гэта зразумела, бо пазнейшыя запісы грамадству былі невядомыя. Толькі ў другой палове 1990-х рэдакцыя часопіса “Полымя” дала магчымасць пазнаёміцца з новымі дзённікавымі заштрыхоўкамі часу.

У 1960 годзе Максім Танк быў членам беларускай дэлегацыі на 15 сесіі Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. Менавіта ў дарозе, а яшчэ дакладней, у каюце цеплахода разам з Я.І. Кчаном ён успамінае пра цудоўнага паэта Заходняй Беларусі Міхася Васілька: “Міхась Васілёк – адзін з тых нашых пісьменнікаў, якім прыходзілася пачынаць сваю літаратурную вучобу і працу ва ўмовах белапанскага прыгнёту. <...> Ён быў паэтам, які не вельмі ярка вылучаўся сваёй арыгінальнасцю, але разбудзіў многіх сваімі прасымі і шчырымі вершамі. Ён быў той магнітнай стрэлкай компаса, якая ў зірочныя ночы панскай няволі памагала многім знайсці сваю дарогу” [3, с. 33]. Як бачым, Максім Танк тут не дае разгорнутых ацэнак паэзіі Міхася Васілька, а на першых уражаннях той страты свайго паплечніка толькі засяроджвае ўвагу на яго чалавечых якасцях, паказвае яго як духоўнага настаўніка маладзейшых пакаленняў. Увогуле, развагі Максіма Танка пра літаратуру заўсёды арыгінальныя, пэўныя нечаканых назіранняў і высноў, што даюць адразу падставу гаварыць пра яго не толькі як пра выдатнага паэта, але і вялікага знаўцу паэзіі і літаратуры ў цэлым.

І пра час той разважае Максім Танк глыбока і неардынарна. Як бы ні гаварылі пра Хрушчова пазней, у той час паэт паказаў, што савецкі дзяржаўны дзеяч тады валодаў вялікай пераканальнай сілай у доказе міралюбівай палітыкі Савецкага Саюза. Праўда, паэт не гаворыць пра тое, ці адпавядалі гэтыя палымяныя заявы сапраўдным намаганням тады вялікай сацыялістычнай дзяржавы. У далейшым ён будзе адзначаць той пагань настрой, які апаноўваў многіх, асабліва ў час карыбскага крызісу, калі ўсіх удзельнікаў дэлегацыі прымушалі даваць ілжывыя заявы, што савецкіх ракетаў на Кубе няма. Здаецца, нават у саракавым годзе, калі яшчэ была эйфарыя ад уз’яднання ў адной дзяржаве, у паэта пачало ўзнікаць адчуванне, што прыйдзеца жыць па дваітных стандартах.

Нагледзеўшыся амерыканскай экзотыкі, іхніх нормаў і звычак, па дарозе дадому ў каюце англійскага лайнера “Каралева Елізавета” Максім Танк запісвае на той час даволі крамольныя думкі: “Чытаю Брэхта: «Калі народ не задавальняе ўрада, дык можа быць урад павінен замяніць народ»” [3, с. 61]. Да гэтай цытаты з нямецкага пісьменніка Максім Танк не дае ніякіх каментарыяў, бо і так зразумела, пра што тут трэба думаць. І далей: “У кожнай каюце – Біблія. Шкада, што на англійскай мове. А то яшчэ раз пагартаў бы гэту адну з цікавейшых кніг чалавецтва. Я яе ўвёў бы ў нашы школьныя праграмы, як міфы Грэцыі, Егіпта, Рыма, замест многіх нізкапробных нашых сучасных твораў” [3, с. 61]. Так у

дзённіках, але на афіцыйным узроўні Максім Танк ніколі такіх пытанняў не ўзнямаў. Прывучылі маўчаць, думаць, як патрабуе партыя, у якой ён быў заўсёды ў авангардзе. А як жа загартоўка падпольнай барацьбы, дзе патрэбна было быць настойлівым і бескампрамісным? Стаў абачлівым? Разумеў, што супраць сілы розум нічога не значыць? Магчыма, усё ў комплексе. Верыў у правільнасць партыйнага курса, хоць у многім і сумняваўся. Дарэчы, ён заставаўся ўсё жыццё партыйна дысцыплінаваным. Можна згадаць яго пазнейшыя запісы, звязаныя з праблемамі В. Яраца і А. Разанава. “Прыходзілі студэнты філфака – маладыя паэты В. Ярац і А. Разанаў. Яны пачалі збіраць на сваім факультэце подпісы пад патрабаваннем, каб у іх усе прадметы выкладалі на беларускай мове. Патрабаванне слухнае. Толькі я ім параіў перш звярнуцца са сваім пісьмом у ЦК” [3, с. 154]. Здаецца, гэтую ж сітуацыю абыгрывае і Шамякін у рамане “Снежныя зімы”, дзе яго галоўны герой Іван Васільевіч Антанюк таксама лічыць, што перш чым пачынаць нейкія дзействы, патрэбна было спачатку звярнуцца ў ЦК. Што ж, гэта таксама вельмі важнае сведчанне часу. Максім Танк не адзін раз будзе падкрэсліваць, што без санкцыі ЦК немагчыма было зрабіць ніводнага кроку.

Вось запіс ад 19.IX.1968: “Трэба было б дамовіцца ў ЦК аб даце чарговага нашага пленума і вырашыць, каго выбраць у сакратарыят на месца Янкі Брыля. Неяк так атрымалася, што мяне ўсваталі на пасаду сакратара, а самі зараз – і Я. Брыль, і І. Мележ, і П. Панчанка спрабуюцца вызваліцца ад сакратарскіх няўдзячных клопот і абавязкаў” [3, с. 149–150]. Вось так. А мы, грэшныя людзі, думалі, што пісьменніцкі саюз самая незалежная арганізацыя.

Пра літаратуру Максім Танк згадвае даволі часта, і не толькі пра беларускую. У прыватнасці, яго меркаванні пра аповесць В. Аксёнава “Апельсіны з Марока” даволі стрыманыя, многія сітуацыі ў ёй лічыць надуманымі, а сама аповесць “у нейкай меры скапіраваная з Джэка Лондана, асабліва сцэна пагоні за апельсінамі на цягачах, машынах, аленях” [3, с. 89]. Паэт, выхаваны на класічнай традыцыі, адчуваў небяспеку празмернай захопленасці мадэрнізмам, хоць імкнуўся парэаляваць катэгарычнасці ў меркаваннях. Там жа 25 ліпеня 1963 года ён занатоўвае рэзюмэ пра душэўны стан мастака: “Я баюся страціць здольнасць паноўнаму глядзець на ўсё, што робіцца на свеце, бо ведаю, як лёгка прывыкаюць ногі да старых ботаў, вочы – да вобразаў, вушы – да песень, і чалавек пачынае старэць, не разумець тых змен, якія адбываюцца навокал яго” [3, с. 89]. Тут адчуваецца яўны клопат пра літаратурны працэс таго часу, непрыманне жорсткіх рэгламентацый, якія забіваюць жывы дух мастацкай творчасці, што адзіны метадаваецца савецкай літаратуры ў нейкай ступені з’яўляецца тормазам у яе развіцці. 29 красавіка 1961 года запісвае: “Часта задумваюся і над лёсам нашай літаратуры. Да гэтага часу не магу ўясніць сутнасці сацыялістычнага рэалізму: ці гэта нейкі ўніверсальны аптымістычны напрамак, ці нейкае геаграфічна-палітычнае акрэсленне. Бо, напрыклад, усе рэвалюцыйныя пісьменнікі былой Заходняй Беларусі пасля далучэння да Савецкага Саюза раптам сталі сацыялістычнымі рэалістамі” [3, с. 70]. Аднак сумненні ў законнасці адзінага метаду ў тагачаснай

літаратуры публічна нідзе не выказваў, болей таго, стаўшы ўжо кіраўніком пісьменніцкай арганізацыі, у дакладах вымушаны быў гаварыць пра адзінства класавасці, партыйнасці літаратуры, адзінага сацыялістычнага метаду. З гэтай супярэчнасці творцам было выйсці няпроста. Сведчанне таму – пастаянная шуміха вакол твораў В. Быкава, якая пачалася пасля публікацыі яго апавесцей “Праклятая вышыня” і “Мёртвым не баліць”. Максім Танк тады ж запісаў у дзённіку, што трэба паглядзець артыкул нейкага Агеева, у якім выліта многа бруду на пісьменніка. Паэт з жалем зазначае, што ў барацьбе за “чысціню” літаратуры адміністрацыйныя ўлады дзейнічаюць адпрацаванымі яшчэ ў трыццатыя гады метадамі: прылюднае шальмаванне.

Увогуле пра адміністрацыйна-партыйны дыктат у адносінах да літаратуры і творцаў у Максіма Танка можна прачытаць многа. Вось запіс ад 13.XII.1966: “Мінковіч прывёз перакладзеную Верай Рыч на англійскую мову Анталогію беларускай паэзіі, пазнаёміўшыся з якой разгарэліся несусветныя страсці-мардасці: па чыйму недагляду на вокладцы змешчана «Пагоня», а сярод твораў – вершы Н. Арсенневай і іншых... Як нашы прадстаўнікі ў ЮНЕСКА выпусцілі анталогію з-пад свайго кантролю і г.д...” [3, с. 129]. Малажкі сыпаліся і на кіраўніцтва пісьменніцкай арганізацыі, але больш, відаць, на грамадскія арганізацыі, дзяржаўныя структуры, якія пастаянна сачылі за ўсім літаратурным працэсам, каб не дай бог не праскочыла вальнадумства. Над пільным партыйным і кадэбісцкім кантролем былі і ўсе літаратурныя выданні. Максім Танк не раз згадвае пра рэакцыйны партыйны ціск на дзяляноў культуры. У літаратурным асяроддзі даўно замацавалася думка, што тагачасны Першы сакратар ЦК П.М. Машэраў цікавіўся жыццём пісьменнікаў, многім шмат у чым дапамагаў. Танк таксама пацвярджае гэта, адзначаючы, што выскі партыйны кіраўнік цікавіўся здароўем А. Куляшова, казаў, што пара таму надаць імя народнага, што неўзабаве і было здзейснена. Але выказваў ён і незадаволенасць ад творчасці асобных пісьменнікаў. У запісе ад 25.XII.1967 пад час святкавання 50-х угодкаў утварэння УССР у Кіеве, пасля гутаркі з П.М. Машэравым адзначаў наступнае: “Чамусьці крытычна адазваўся аб кнізе Я. Брыля «Жменя сонечных промяняў». Я так і не зразумеў, што ў гэтай кнізе яму не спадабалася. Не ведаю, ці чытаў ён яе сам. Магчыма, гэта – думка нейкіх «добразычліўцаў» і ідэйных нашых апекуноў з аддзела прапаганды, якім з першых дзён не падабаецца склад сённяшняга сакратарыята СП, аб чым яны не раз заяўлялі адкрыта” [3, с. 144].

Немагчымасць карыстацца свабодным словам у свабоднай сацыялістычнай краіне Танк перажываў моцна, але, мусіць, многае спісваў на дзейнасць асобных бюракратаў, не пераносячы гэтыя злыбяды на ўсю партыйна-савецкую сістэму, бо вельмі горка было адчуваць, што ў свой час прыняў на веру папулісцкія дэкларацыі бальшавікоў.

Ціск перастрахоўшчыкаў на літаратуру народны паэт адчуваў пастаянна і як мог імкнуўся яго аслабіць. І стаўшы сакратаром СП, ён з’яўляўся сябрам рэдакцыйнай калегіі часопіса “Полымя”, рэдагаванню якога аддаў не адно

дзесяцігоддзе, таму нават з нейкай скрухай піша ў дзённіку: “Амаль пасля кожнага нумара «Полымя» выклікаюць на споведзь у ЦК. Чамусьці асаблівую насцярожанасць праяўляюць да Я. Брыля, П. Пестрака і А. Карпюка (раней – да К. Чорнага)” [3, с. 158] (25.X.1968). І гэта ў той час, калі галоўным рэдактарам быў абачлівы П. Кавалёў, які імкнуўся не дапусціць на старонкі часопіса твораў, у якіх хоць у нейкай ступені можна было вычытаць крытычныя закіды адносна стану грамадскага жыцця. Гэтая акалічнасць і дала падставы сказаць у знакамітым “Сказе пра Лысую гару” як з “брандспойта Кавалёва сталі «Полымя» тушыць”.

Увогуле, заклапочанасць лёсам літаратуры заўважаецца амаль на ўсіх старонках яго дзённікаў. І гэтая трывожная абвостранасць якраз найбольш пачала прысутнічаць у яго роздумах пра творчыя працэсы на перавале 1960-х–1970-х гадоў. У доказ можна прывесці запіс ад 22.X.1968: “У газетах часта крытыкуюць старшынь калгасаў і вышэйшага рангу кіраўнікоў за прыпіскі. А ці ж не займаліся гэтым і мы, пісьменнікі, калі ва ўсіх сваіх дакладах і выступленнях завяралі, што ўсе планы намі будуць выкананыя, і за гэта атрымлівалі ордэны, прэміі.

І яшчэ адна наша бяда – хранічнае спазненне ва ўсім. Многае, што сёння каціруецца ў нашым мастацтве, у іншых – учарашні дзень, даўно пройдзены этап. Вось чаму зацікаўленасць нашай літаратурай, нашым мастацтвам не была сталай, а была, сказаў бы, – сезоннай.

Да ўсяго гэтага дадаў бы, што запісання апека розных устаноў і Глаўліта можа выклікаць крызісную з’яву ў літаратуры і мастацтве – абьякавасць. Ды яна ўжо даўно адчуваецца. На Захадзе пічаць, што літаратура павінна заўсёды быць у апазіцыі да рэчаіснасці. У нас гэта некаторыя адчувалі, але сарамліва хавалі пад т.зв. «творчым непакоем», каб барані бог! – не залічылі іх да «інакомыслящих»” [3, с. 157].

Такі быў час, і так істасведчыў Максім Танк. Ён не адзін раз занатуе, што розныя пасяджэнні, удзел у розных камісіях заўсёды ідзе на шкоду сапраўднаму пісьменніку. З-за гэтага развучыўся зусім пісаць вершы. Таму і не дзіўна, што такія хрэстаматычныя творы, як “Мой хлеб надзённы”, “Дзяўчыне з Коста-Рыкі” і інш., былі напісаныя далёка ад радзімы.

Літаратура

1. Танк, М. Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2006–2012. – Т. 10 : Дзённікі (1960 – 1994). – 919 с.